

Boekbesprekingen

PAUL
SCHEVEN-
HOVEN

Carla de Wilt, *Landlieden en hoogheemraden. De bestuurlijke ontwikkeling van het waterbeheer en de participatiecultuur in Delfland in de zestiende eeuw*. Verloren, Hilversum 2015. 409 blz. Geïll. ISBN 978-90-8704-512-8. € 49,50.

Twee incidenten bij de schouw van de Maasdijk, waarbij hoogheemraden van Delfland de ene keer van een ingeland en de andere keer van een ambachtsbewaarder van Maasland te horen krijgen dat zij zich er niet mee moeten bemoeien. Met een korte beschrijving van deze incidenten, exemplarisch voor de gespannen verhouding tussen de ingelanden en de hoogheemraden van Delfland, begint Carla de Wilt haar tevens als proefschrift aan de Vrije Universiteit te Amsterdam verschenen boek. De opmerkelijke frequentie en de felheid van de conflicten van de hoogheemraden met diverse partijen vormden de aanleiding voor haar studie.

De ontwikkeling van de bestuurlijke organisatie van het waterbeheer in Delfland in de zestiende eeuw en de onderlinge relaties tussen de toenmalige waterbeheerders zijn het onderwerp van het onderzoek, waarbij de auteur beide zaken via een geografische, sociaaleconomische en politieke invalshoek wil verklaren. Hoofdvraag is: hoe ontwikkelde zich de bestuurlijke organisatie van het waterbeheer in Delfland in de zestiende eeuw, hoe was de organisatie formeel geregeld en hoe functioneerde deze in de praktijk, zowel lokaal als regionaal en hoe kunnen deze ontwikkelingen worden verklaard? Hierbij krijgt de participatie van ingelanden binnen de ambachten bijzondere aandacht.

Het boek bestaat uit acht hoofdstukken, gevolgd door een groot aantal tabellen en grafieken. Na een inleidend eerste hoofdstuk waarin onderwerp, vraagstelling en onderzoeksmethode worden beschreven, een historiografisch overzicht en een overzicht van het gebruikte bronnenmateriaal, volgen zes hoofdstukken die tezamen in drie delen kunnen worden onderverdeeld, gevolgd door een samenvatting en slotbeschouwing als achtste hoofdstuk.

In het eerste deel, de hoofdstukken 2 en 3, behandelt De Wilt het regionale en het lokale waterbeheer. In hoofdstuk 2 geeft zij een overzicht van het belangrijkste gebeurtenissen in de bestuurlijke geschiedenis van het hoogheemraadschap in de vijftiende en zestiende eeuw. Laatstgenoemde eeuw is de eigenlijke periode van onderzoek, maar omdat de gebeurtenissen in die tijd deels een voortzetting waren van eerder in gang gezette ontwikkelingen, behandelt zij ook de voorafgaande eeuw. Het institutionaliseringsproces van het regionale waterbeheer ziet De Wilt in het licht van het staatsvormingsproces. Invloeden vanuit het centrale bestuursniveau vermengden zich met invloeden vanuit het lokale bestuursniveau. Zij beschrijft drie perioden: het midden van de vijftiende eeuw, waarin het decentrale waterbeheer geformaliseerd werd door de 'Zespuntensententie' van het Hof van Holland uit 1454, de eerste helft van de zestiende eeuw als tijd van pogingen tot centralisatie en nadere regeling van het decentrale waterbeheer door een sententie van de Geheime Raad van Mechelen uit 1523 en de tweede helft van de zestiende eeuw waarin eerst het centrale waterbeheer begunstigd werd en later weer een decentralisering optrad. Na veel strijd tussen centraal en decentraal waterbeheer, met talloze processen die vaak niet tot een uitspraak leidden, werd eind zestiende eeuw een college van hoofd-

ingelanden ingesteld. In dit college kreeg een aantal elitegroepen de taak om toe te zien op de decentrale bestuurlijke organisatie van het regionale waterbeheer.

Hoofdstuk 3 over het lokale waterbeheer is bedoeld als inleiding op de hoofdstukken 4 tot en met 6, drie casestudies over het waterbeheer in drie verschillende ambachten. De auteur beschrijft eerst de geografie, de bewoningsgeschiedenis en de waterhuishouding van Delfland. De ontginning van het veen en de dijk aanleg langs de Maas passeren de revue, gevolgd door de poldervorming: eerst bekading, later ook plaatsing van molens. Vervolgens behandelt zij de bestuurlijke inrichting van de Delflandse ambachten, eerst het algemeen bestuur (ambachtsheer, schout en schepenen of gezworenen), daarna de waterstaatsfuncties (ambachtsbewaarders en molenmeesters). Hierbij heeft zij vooral aandacht voor de interactie tussen de op regionaal niveau opererende hoogheemraden en de ambachtsbestuurders op het lokale niveau.

Na deze twee hoofdstukken over het regionale en het lokale waterbeheer vormen de hoofdstukken 4 tot en met 6 het tweede deel van de studie; drie casestudies over de ambachten Maasland, Monsterambacht en Berkel. Bij de keuze voor deze ambachten is getoet op kenmerken zoals de grondsoort en daarmee samenhangend het bodemgebruik en de afstand tot de steden. Die elementen waren van invloed op de bezitsverhoudingen en op de relatie met de markt. Beschikbaarheid van bronnenmateriaal uit de zestiende eeuw was ook belangrijk, vooral van bronnen met kwantitatieve data over de verdeling van landbezit. Die data zeggen veel over de economische positie van degenen die belang hadden bij het waterbeheer. De drie identiek ingedeelde hoofdstukken behandelen eerst land, bewoning en waterbeheersing, vervolgens bevolking en bezitsverhoudingen en tenslotte bestuurlijke inrichting en participatiecultuur, dat wil zeggen betrokkenheid van de ingelanden bij de bestuurlijke besluitvorming en bij het waterbeheer. De drie ambachten vertonen opvallende verschillen. Alleen in Maasland was sprake van een brede participatiecultuur gedurende de gehele zestiende eeuw. Berkel had van de drie onderzochte ambachten de meest elitaire participatiecultuur, terwijl in Monsterambacht een verschuiving plaatsvond van open en breed naar elitair.

In het derde deel van haar studie, hoofdstuk 7, beschrijft De Wilt de fricties tussen regionaal en lokaal waterbestuur zoals die tot uiting kwamen voor de vierschaar van de hoogheemraden. Analyse van de bij deze rechtszaken betrokken partijen en van het soort en het aantal beschuldigingen en klachten geeft inzicht in de confrontaties tussen ingelanden en hoogheemraden en ook in de verschillen tussen de ambachten. Wat opvalt is de toename gedurende de zestiende eeuw van het aantal voor de vierschaar gebrachte zaken en een verschuiving van collectieve naar individuele verantwoordelijkheidsstelling. Waar aanvankelijk vooral ambachtsbewaarders gedaagd werden voor gebrekkig onderhoud, werden later vaker afzonderlijke ingelanden ter verantwoording geroepen. De auteur geeft als verklaring voor het feit dat er veel zaken waren waarbij ingelanden van Maasland betrokken waren het systeem van onderhoud van de Maasdijk door hoefslagplichtige ingelanden. Een andere verklaring is de aanwezigheid van veel grote landeigenaren die zich meer durfden te permitteren dan kleine landbezitters en het ontbreken van een met de hoogheemraden verbonden lokale elite die individueel verzet tegen de hoogheemraden kon beteugelen.

Hoofdstuk 8 is een samenvatting en slotbeschouwing. In haar eindconclusie stelt De Wilt dat de participatiecultuur van een ambacht een bepalende factor was voor de mate van verzet tegen de regionale waterbeheerders. Naarmate de participatiecultuur meer elitair was, waren er minder conflicten met het regionale bestuursniveau.

Landlieden en hoogheemraden is meer dan waterstaatsgeschiedenis, het is ook sociale en institutionele geschiedenis van een deel van het Hollandse platteland in de zestiende eeuw. Naar de plaatselijke besturen op dat platteland, de ambachtsbesturen, is nog betrekkelijk weinig onderzoek gedaan. De studie van De Wilt laat zien dat binnen een betrekkelijk klein gebied grote verschillen konden bestaan. Het ligt voor de hand dat dergelijke verschillen ook bestonden in aangrenzende gebieden zoals Rijnland of Schieland.

Tussen deze hoogheemraadschappen bestonden ook verschillen. De Wilt verwijst naar studies van Fockema Andreae over Rijnland en van Dekker over het Kromme Rijngebied en stelt dat in Rijnland in de zestiende eeuw de rol van de ambachtsbesturen gemarginaliseerd was tot het lokale waterbeheer, de inning van de omslag en de administratie van het landbezit, terwijl het waterbeheer in het Kromme Rijngebied volledig in handen was van de lokale besturen. In Delfland bestond een mengvorm, met een grotere rol voor de ambachtsbesturen dan in Rijnland.

Interessant is de stelling van De Wilt dat molenmeesters geen bestuurders waren, maar een uitvoerende functie hadden in opdracht van het ambachtsbestuur. Ik vraag mij af: was dat ook na 1600 het geval? In Rijnland werden de polders toen bestuurd door de schout van het ambacht waarbinnen de polder lag en door molenmeesters. De Rijnlandse polders werden niet bestuurd door de ambachtsbesturen. Dit onderwerp zou een punt van nader onderzoek kunnen zijn. De auteur neemt ook duidelijk stelling tegen het door Dekker gevestigde beeld dat de instelling van de functie van molenmeester een bewuste poging van de hoogheemraden was om meer greep op het plaatselijk waterbeheer te krijgen ten koste van de ambachtsbesturen.

Naast verschillen zijn er tussen Delfland en Rijnland ook duidelijke overeenkomsten, zoals de formalisering van de bestuurlijke organisatie van het waterbeheer en het verband tussen deze formalisering en het staatsvormingsproces.

Carla de Wilt heeft voor het schrijven van haar boek een bewonderenswaardige hoeveelheid bronnen bestudeerd. De vraagstelling is helder, de drie ambachten voor de case studies zijn goed gekozen en de indeling van het boek is zeer systematisch. Toch kunnen een paar kanttekeningen geplaatst worden. De waterstaatkundige geschiedenis van het gebied – ontginning, ontwatering en poldervorming – komt pas aan de orde in hoofdstuk 3 over het lokale waterbeheer. Dat had beter in het begin kunnen gebeuren. Ook zou een kort overzicht van de bestuursstructuur van het hoogheemraadschap in de door de auteur beschreven periode handig geweest zijn. In het verleden is die vaker beschreven, maar deze literatuur is niet voor iedere lezer voorhanden. De uitleg over de ingewikkelde structuur van schoutambachten die voor het waterbeheer gegroepeerd waren in sluisambachten die op hun beurt verdeeld waren in hoofdambachten en lidmaatambachten had ook wat duidelijker gekund. Aan de andere kant herhaalt de auteur zich nogal eens. Dat alles neemt niet weg dat De Wilt een grote prestatie heeft geleverd. Een diepgaande studie naar een periode waarin het waterbeheer in Delfland, net als in de aangrenzende hoogheemraadschappen Rijnland en Schieland, duidelijk gestructureerd en geïnstitutionaliseerd werd. Haar onderzoek geeft niet alleen antwoord op de door haar opgeworpen vragen met betrekking tot Delfland, maar kan als voorbeeld en inspiratie dienen voor soortgelijke onderzoeken naar het waterbeheer in de andere Hollandse hoogheemraadschappen.

ADRIE
DE KRAKER

Diederik Aten en Frouke Wieringa, *De Waterwolf in Waterland. De overstromingen van 1916 in Waterland en de Zaanstreek*. Uitgeverij Pirola, Schoorl 2015 (tevens 31^e uitgave Vrienden van de Hondsbossche, kring voor Noord-Hollandse waterstaatsgeschiedenis). 208 blz. Geïll. ISBN 978906455 675. €27,50.

In *De Waterwolf in Waterland* hebben Aten en Wieringa de resultaten van hun onderzoek naar de overstroming van 1916 in het gebied tussen Amsterdam en de Westfriese Omringdijk te boek gesteld. Het boek bestaat uit drie delen. Het eerste deel (pp. 9-127) is van de hand van eerstgenoemde auteur die diep ingaat op de oorzaken, gevolgen en op de nawerking van de overstroming. Het tweede deel (pp. 127-159) is door Wieringa geschreven en behandelt de literatuur die over de overstroming is verschenen. Het derde deel (pp. 159-202) is de volledige weergave in fotokopie van het plakplaatjesalbum over de overstroming, verschenen in 1917. Het boek wordt afgesloten met een lijst van meest gebruikte afkortingen, geraadpleegde archivalia en literatuur en een dankwoord/colofon.

Het boek is rijkelijk voorzien van afbeeldingen, waaronder veel fotomateriaal uit 1916 en kort erna, alles van redelijke tot goede kwaliteit, want vaak is oud fotomateriaal onscherp of beschadigd. Het boek verschijnt vlak voor de honderdste herdenking van deze ramp en zal om die redenen wel zijn weg vinden naar de geïnteresseerde lezer, zeker die uit het getroffen gebied zelf.

Voor waterstaatshistorici en mensen die in die materie geïnteresseerd zijn, is het eerste deel van het boek zonder meer het belangrijkste. Aten heeft aan de hand van overwegend archiefmateriaal en krantenberichten een beeld geschetst van diverse aspecten van een grote overstroming. Allereerst heeft hij gekeken naar de staat van het Zuiderzeegebied, het verschijnsel storm, waar en hoe de zeedijken het op die 14^e januari 1916 op vele plaatsen niet hebben kunnen houden. In een later hoofdstuk (de schuldvraag) komt hij terug op de staat van de dijken en stelt vast dat die – gelet op de hoogte van het zeewater – te laag waren. Als gevolg daarvan volgden jaren van systematische dijkverhoging in het gebied. Het blijft in het begin van het boek de lezer overigens onduidelijk hoeveel hectaren nu overstroomd werden. Alleen op p. 14 is een overzichtskaartje opgenomen. De vele foto's geven een aardig beeld van hoe de dijken waren doorgebroken en hoe verschillende huizen door het stromend water waren 'verplaatst'. Vervolgens gaat de auteur in op het reddingswerk. Waar gingen de mensen uit het rampgebied heen? Wie nam ze op? Dit zien we terug in diverse tabellen (3 t/m 5). Waar ging al het vee naar toe en hoe werd dit uit het getroffen gebied gehaald? Aardig is het te lezen dat vee op de hoge plekken in de dorpen werd gestald en zelfs in de kerken (p. 25). Een groot deel van het vee ging het gebied uit. Ook andere aspecten worden belicht zoals het bewaken van het overstroomde gebied, de op gang gekomen acties te collecteren voor de slachtoffers van de ramp en welke rol het Rode Kruis speelde. Zeer uitgebreid gaat Aten in op het noodherstel, de drooglegging en het uiteindelijke dijkherstel. In zijn beschrijving laat hij zien hoe verschillend over deze materie werd gedacht, waarbij hij de plannen (Visser) die werden gemaakt (pp. 77 en volgende), bespreekt en wat er uiteindelijk van terecht gekomen is. Ook wordt daarbij de rol van plaatselijke, provinciale en rijksoverheid belicht en die van de (veel te kleine) waterschappen.

Bij het analyseren van de vraag of een dergelijke overstroming had kunnen worden voorkomen (schuldvraag) bespreekt de auteur verschillende aspecten. De staat van de dijken: deze waren wel goed onderhouden, maar ze waren te laag. De vraag wat wordt dan onder goed onderhoud verstaan, wordt niet gesteld. Dit aspect kwam ook in 1953 en de jaren daarna vaak aan bod. Vervolgens het toezicht: was er voldoende toezicht en werd er op tijd gewaarschuwd? De tijdgenoot stelde vast – aldus Aten – dat er veel aan schortte, maar vergoelijkte dit grotendeels door er op te wijzen dat er nimmer eerder zo'n hoog waterpeil was geweest. In zijn slotbeschouwing vergelijkt de auteur 1916 met de overstroming in 1825 en stelt vast dat er niet zulke grote verschillen waren. In feite wist iedereen wat te doen bij zulk een 'event'. Aardig in dit verband is het tijdsgewricht, namelijk de Eerste Wereldoorlog die op de achtergrond speelt, een situatie die eerder voordeel dan nadeel bracht, omdat de vele soldaten die gemobiliseerd waren, beschikbaar waren om hulp te bieden.

Vele andere aspecten, zoals de rol van de vorstin, wat er met Marken gebeurde, en andere, zijn zo interessant dat de lezer zelf het boek maar ter hand moet nemen om daar kennis van te nemen. Zeker ook diegenen die belangstelling hebben voor rampenliteratuur, die door Frouke Wieringa wordt besproken.

Valt er nu niets op dit boek af te dingen? Uiteraard wel. In de eerste plaats is het de keuze van de auteurs om een drieluik te maken. De gedetailleerde beschrijving van de overstroming met al zijn aspecten door Diederik Aten is een gedegen historische analyse van een ramp, maar dit gecombineerd met een literair luik en een heruitgave gaat voor mij wat te ver. Wat voegt de heruitgave van een plakplaatjesalbum nu echt toe? De keuze voor deze opzet/inhoud van het boek heeft te maken met de vraag voor wie het boek is geschreven. Kennelijk in de eerste plaats toch voor geïnteresseerde lezers uit Noord-Holland.

In de tweede plaats is het natuurlijk niet zo dat nu alles over de ramp van 1916 bijeen is gebracht. Ongetwijfeld zijn er later, met name na 1953, nog vele interviews met nabestaanden opgenomen, dus van mensen die de ramp hebben meegemaakt. Deze zijn niet in het boek opgenomen. Kees Slager heeft veertig jaar na de Stormramp 1953 een reconstructie van de ramp gemaakt aan de hand van vele interviews, met opmerkelijke getuigenissen en inzichten van tijdgenoten. Deze aanpak hebben Aten en Wieringa kennelijk niet gekozen.

Kijken we nog eens naar de tekst dan valt het bij een aantal tabellen op dat er geen totalen zijn gevormd van opgenomen vluchtelingen en dergelijke (tabellen 3, 4 en 5). Waarom niet? Ook ontbreekt een handige tabel met kerngegevens: aantal overstroomde hectaren of vierkante kilometers, verdronken mensen, verdronken stuks vee, verwoeste huizen/schuren. Zo weten we zelfs van de overstromingsramp 1825 hoeveel boerderijen (schuren, huizen, hooibergen et cetera) op bijvoorbeeld het Kampereiland zijn verwoest. Ook weten we aan de hand van een kaart met de doorbraakgaten en de schade van het gebied rondom de Zwartendijk precies wat de aard van die schade is.

Dit alles neemt niet weg dat *Waterwolf in Waterland* een boek is met zeer veel waardevolle informatie over de overstroming 1916 in het gebied benoorden Amsterdam. Niet alleen een goed geïllustreerd boek, maar een tekst die ook erg vlot leest. Kortom, een aanrader. Indien ik als eenvoudig recensent nog een aanbeveling zou mogen doen dan is het wel deze. Hopelijk hoeven we niet tot 2025 te wachten op een net zo gedetailleerde beschrijving van de overstromingsramp van 1825 met daarbij een vergelijking van die in 1916.